

MARCUSE: Ο ΒΑΘΜΟΣ ΜΗΔΕΝ ΤΗΣ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑΣ

Ίδεολογία καὶ (ἀνα)παράσταση.

Ὁ Francis Bacon εἶναι ἐκεῖνος ποὺ χρησιμοποίησε γιὰ πρώτη φορὰ συνειδητὰ τὸν ὅρο ἰδεολογία —ἢ μᾶλλον «εἰδωλογία»— προκειμένου νὰ χαρακτηρίσει ὅ,τι ἡ ἀνασκόπηση τῆς σκέψης ἀναζητάει μέσα στὶς προϋποθέσεις της γιὰ νὰ τὴν ἀποκαθάρει ἀπὸ τὴν ἐμπειρία καὶ ἀπὸ τὴν ἀδράνεια, ἀπ' ὅ,τι τὴν ὠθεῖ στὴν ἐντροπία¹, νοούμενη ὡς τὴ γενικὴ τάση ὅλων τῶν συστημάτων πρὸς τὴν ἀταξία.

Ὁ Bacon εἶναι ἐπίσης ἐκεῖνος ποὺ ἀποκάλυψε τέσσερα εἶδη εἰδώλων: τὰ εἶδωλα τῆς σπηλιάς, τὰ εἶδωλα τοῦ εἵδους, τὰ εἶδωλα τοῦ θεάτρου καὶ τὰ εἶδωλα τῆς ἀγορᾶς². Γιὰ τὸν Bacon εἶδωλο εἶναι ἡ ἰδέα ἐκείνη ποὺ φενακί-

1. Μὲ τὸν ὅρο αὐτό, στὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες ἐννοοῦμε τὴν τάση τῶν συστημάτων νὰ περνοῦν στὴ σύγχυση, στὴν ἀποσύνθεση, στὴν ἀρρυθμία. Ἡ τάση αὐτὴ μπορεῖ νὰ ἐλεγχθεῖ καὶ νὰ μειωθεῖ ὅχι ὁμῶς νὰ σταματήσει. Βλ. λ.χ. N. POSTMAN-C. WEINGARTNER, *Teaching as a Subversive Activity*, N. York, Dell Publishing, 1987². ἑλλ. μτφ. Κ. Σχινᾶ, *Ἡ διδασκαλία σὰν μέσο ἀνατροπῆς τοῦ κατεστημένου*, Ἀθήνα, ἐκδ. Μπουκουμάνη, (1975) 1987, σ. 18. Ἐν τούτοις στὴ φυσικὴ μὲ τὸν ὅρο αὐτό νοεῖται μιὰ φυσικὴ ποσότητα χαρακτηριστικὴ τῆς θερμοδυναμικῆς κατάστασης ἐνὸς σώματος ἢ συστήματος. Ὄταν κάποιο σῶμα ἀπόλυτης θερμοκρασίας T προσλάβει τὸ μικρὸ ποσὸ θερμότητας Q , ἡ ἐντροπία του αὐξάνεται κατὰ Q/T . Θεμελιώδης ιδιότης τῆς ἐντροπίας εἶναι ὅτι ἡ ἐντροπία ἀποκλεισμένου συστήματος δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἐλαττωθεῖ, ἀλλὰ μόνον ν' αὐξηθεῖ. Ἄν λοιπὸν κάποιο σύστημα βρίσκεται σὲ τέτοια κατάσταση, ὥστε νὰ μὴν εἶναι δυνατὴ ἡ αὐξηση τῆς ἐντροπίας του, τὸ σύστημα δὲν ἐπιδέχεται μεταβολή, ἐπομένως βρίσκεται σὲ ἰσορροπία (πβ. J. PERRIN, *Le second principe de la thermodynamique*, *Revue Métaphysique*, 1903, σ. 183). Προκύπτει λοιπὸν ἡ συνέπεια, ποὺ ἀπὸ φιλοσοφικὴ ἄποψη εἶναι σημαντικὴ, ὅτι ὅλες οἱ αὐθόρμητες φυσικὲς μεταβολὲς γίνονται πρὸς μία κατεύθυνση ποὺ δὲν μπορεῖ ν' ἀντιστραφεῖ. Αὐτὸ ἀκριβῶς ἐκφράζει ὁ ὅρος ἐντροπία (ἐντροπή) μὲ τὸν ὅποιο ὁ CLAUSIUS (*Über eine veränderte Form des zweiten Hauptsatzes der mechanischen Wärmetheorie*, *Ann. De Pogg.*, 1854, σ. 481) ὀνόμασε αὐτὴ τὴ συνάρτηση, καὶ μὲ αὐτὴ ἀκόμη τὴν ἰδέα, ὅτι ἡ φυσικὴ κατεύθυνση πρὸς τὴν ὁποία παράγονται τὰ φαινόμενα εἶναι ἓνα εἶδος αὐτοαναδίπλωσης καὶ ἐλάττωσης τῶν ἀνισοτήτων. Βλ. A. LALANDE, *Vocabulaire technique et critique de la philosophie*, Paris, P.U.F., 1951⁶. ἑλλ. μτφ. Π. Φικιώρη, Ἀθήνα, Πάπυρος, 1955⁶, τ. 2, σσ. 547 κ.ἐξ.· ἐπίσης Χ. ΜΑΡΚΟΠΟΥΛΟΥ, *Ἡ κυριαρχία τῶν πρώτων*, Ἀθήνα, Νέα Σύνορα-Α.Α. Λιβάνη, 1991, σσ. 35 κ.ἐξ.).

2. Τὴ θεωρία τῶν εἰδώλων ἀναπτύσσει ὁ Bacon ἰδιαίτερα στὶς §§ 38 κ.ἐξ. τοῦ *Novum Organon*, *The Works of Francis Bacon*, collected and edited by James Spedding, R. L. Ellis and D.D. Heath, London, New Edition, 1879. Πβ. ἐπίσης H. BARTH, *Wahrheit und Ideologie*, Frank-



ζει και έξαπατᾷ τὴ λογικὴ σκέψη. Κάθε τι ποὺ συνέχει τὸν ἀναστοχασμό μας ἀπὸ ἄποψη ἰδιοσυγκρασίας, γλώσσας ἢ κοινωνικο-πολιτισμικῆς δομῆς, κάθε τι ποὺ προβάλλεται, καθὼς ἐπίσης καὶ κάθε τι πάνω στὸ ὁποῖο στηρίζομαστε ἐξουθενωμένοι ἀπὸ τὶς ἴδιες τὶς μυστικοποιήσεις μας, χωρὶς ὥστόσο νὰ ἔχουμε συνείδηση τῶν ἰδίων τῶν μυστικοποιήσεών μας: αὐτὰ τὰ εἰδῶλα, ποὺ ὁ ἄνθρωπος παρατηρεῖ καὶ ποὺ δὲν βλέπει, ποὺ τὸν παρατηροῦν καὶ διὰ μέσου τῶν ὁποίων αὐτοπαρατηρεῖται, αὐτὰ τὰ εἰδῶλα εἶναι οἱ ἐκφάνσεις τῶν ὀρίων τῶν ὁποίων μόνο μία προβληματικὴ ὑπέρβαση θὰ ἀποτελοῦσε τὴν ἀπελευθέρωση.

Ἡ πορεία τῆς ἐξέλιξης ἀπὸ τὴν εἰδωλογία στὴν ἰδεολογία, μὲ διάμεσο τοὺς ἰδεολόγους³, εἶναι μαρξικὴ. Ὅπως ἀναφέρει καὶ ὁ Marcuse, στὴ *Γερμανικὴ ἰδεολογία* οἱ Marx καὶ Engels θεωροῦν τὴν ἰδεολογία ὡς ψευδαίσθηση (Schein)⁴, ἐν τούτοις ὅμως ἀναγκαία, προερχόμενη ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ ὁργάνωση τῆς παραγωγῆς ποὺ ἐμφανίζεται στὸν ἄνθρωπο ὡς ἓνα σύστημα νόμων καὶ δυνάμεων ἀνεξάρτητων καὶ ἀντικειμενικῶν. Ἡ ἰδεολογία εἶναι μία ἀντανάκλαση, μία διαφανὴς εἰκόνα τῆς ἐνεργοῦ κοινωνικῆς βάσης, καὶ ταυτόχρονα μία εἰκόνα ποὺ συγκαλύπτει τὴν αἰτία αὐτῆς τῆς ἀντανάκλασης. Αὐτὴ ἡ ἀπατηλὴ φαινομενικότητα λειτουργεῖ ἀκριβῶς ὅπως ἡ ἄρνηση τοῦ πραγματικοῦ στὴν ὁργάνωση τῆς κοινωνίας. Δίχως προηγούμενη ἀπομυστικοποίηση, τὸ πραγματικὸ θὰ ἦταν ἀπαράδεκτο καὶ ἡ ἀναπαράσταση θὰ ἦταν κατ' ἀνάγκη ψευδής. Πρέπει νὰ ποῦμε, κατ' ἀρχήν, ὅτι ὁ ὅρος «ἀντανάκλαση» θὰ πρέπει νὰ λαμβάνεται μὲ τὴν κυριολεκτικὴ τοῦ ἔννοια, τῆς φυσικῆς, καὶ νὰ σημειώσουμε ἀπὸ ἐκεῖ τὴν ἔννοια τῆς ἐκτροπῆς τοῦ φωτός, τῆς ὀλίσθησης καὶ τῆς μετατόπισής του, σύμφωνα μὲ ὅ,τι παρεμβαίνει στὸ φῶς, στὴν ἀμεσότητά του, καὶ ποὺ τὸ διαμεσολαβεῖ καὶ διασπᾷ τὸ βαθμὸ τῆς διάθλασής του. (Ὁ Marx μιλάει ἀκριβῶς γιὰ τὴν ἀντιστροφή τῆς εἰκόνας στὸν ἀμφιβληστροειδῆ)⁵. Σ' αὐτὴ τὴ μεταφορὰ

furt a.M., 1974, σσ. 32-46· Th. GEIGER, *Ideologie und Wahrheit. Eine soziologische Kritik des Denkens*, Berlin, Neuwied, 1968, σσ. 8, κ.ἐξ· K. LENK, *Ideologiekritik und Wissenssoziologie*, Darmstadt, Neuwied, 1972, σσ. 18 κ.ἐξ· Th. W. ADORNO, *Beitrag zur Ideologienlehre*, Soziologische Schriften I, *Gesammelte Schriften*, τ. 8, Frankfurt/a.M., Suhrkamp, 1972, σσ. 458 κ.ἐξ· Γ. ΤΣΟΥΓΙΟΠΟΥΛΟΥ, Κριτικὴ τῆς Ἰδεολογίας, *Δευκαλίων*, τευχ. 19, 1977, σ. 283, σημ. 12 καὶ Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗ-ΜΑΖΑΡΑΚΗ, *Τὸ πρόβλημα τῆς ἰδεολογίας στὸ μαρξισμό*, Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαζήση, 1987, σσ. 38 κ.ἐξ.

3. Γιὰ τοὺς ἰδεολόγους βλ. Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗ-ΜΑΖΑΡΑΚΗ, *ἐνθ. ἄνωτ.*, σσ. 19-35.

4. Βλ. διεξοδικὰ τὴν ἄποψη τοῦ Marx ἐπ' αὐτοῦ, *αὐτόθι*, σσ. 36 κ.ἐξ.

5. Βλ. K. MARX - Fr. ENGELS, *Die Deutsche Ideologie*, Marx-Engels-Werke, Berlin, τ. 3, Dietz, 1978, σ. 26: «Ἄν σὲ ὅλες τὶς ἰδεολογίες οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ σχέσεις τους παρουσιάζονται ἀντεστραμμένες, ὅπως σὲ φωτογραφικὴ μηχανή, τὸ φαινόμενο αὐτὸ ξεπηδάει μέσα ἀπὸ τὴν πορεία τῆς ἱστορικῆς “ζωῆς” ὅπως ἀκριβῶς γίνεται καὶ ἡ ἀντιστροφή τῶν ἀντικειμένων τῆς



ἐκεῖνο πού παρεμβάλλεται στὸ φῶς εἶναι ἡ ἰδεολογία, ἡ ὁποία, κατ' αὐτὸν τὸν τρόπο, παράγει ψευδαισθητικὲς ἀναπαραστάσεις τέτοιες ὥπως οἱ σκιὲς γιὰ τοὺς δεσμῶτες τοῦ Πλάτωνος⁶. Μ' αὐτὴ τὴν ἔννοια, ὑπάρχει στὴ βαθμίδα τῆς ἀναπαράστασης ἓνα ἄλλο ἀναπαριστώμενο (ἓνα ἄμεσο) τὸ ὁποῖο εἶναι κατ' ἀρχὴν κρυμμένο—ἀπωθημένο: αὐτὸ τὸ διάμεσο εἶναι ἡ ἰδεολογία.

Κατὰ τὸν Marx, χαρακτηριστικὸ τῆς ἰδεολογίας εἶναι ὅτι οἱ ἰδέες τῆς κυρίαρχης τάξης γίνονται οἱ κυρίαρχες ἰδέες καὶ ἀξιῶνουν γι' αὐτὲς τὶς ἴδιες ἓνα καθολικὸ κῦρος. Μ' αὐτὴν τὴν ἔννοια, αὐτὲς οἱ κυρίαρχες ἰδέες κρύβουν τὴ διπλὴ λειτουργία τους, δηλαδή τῆς προσποίησης καὶ τῆς δικαίωσης (τὴν ψευδαισθητικὴ καὶ τὴν ἀπολογητικὴ)⁷. Αὐτὸ τὸ βλέπει κανεῖς, ὅ,τι ἔλειπε στὰ εἰδῶλα τοῦ Bacon, ὅ,τι συμβαίνει στὸν Marx, εἶναι ἡ ὀπτικὴ μιᾶς σχέσης κυριαρχίας καὶ τῆς διευθέτησής της μέσω τῆς ἰδεολογίας. Γιὰ ὅσους ἡ ἰδεολογία δὲν βοηθάει στὸ νὰ κατανοήσουν τὶς διαδικασίες ἐξέλιξης τοῦ πραγματικοῦ, ἡ δοσμένη ἀναπαράσταση εἶναι συγχρόνως ευδαισθητικὴ, ἀλλὰ εἶναι ἐπίσης ἡ θεσμοποιημένη ἐκλογίκευση μιᾶς ψευδοῦς ἀναπαράστασης τοῦ πραγματικοῦ. Γιὰ ὅσους διατηροῦν τὸν ἔλεγχο τῆς ἀναπαράστασης ὑπάρχει μία ἐξέλιξη σύμφωνα μὲ τὴν ὁποία αὐτοὶ αὐτο-ελέγχονται διὰ μέσου τοῦ συστήματος ἀναπαράστασής τους, γοητευμένοι κατ' ἀρχὴν ἀπὸ τὴν παραγωγή τῶν εἰκόνων τους καὶ καταλήγοντας στὸ τέλος μὲ τὴν παραδοχὴ τους. Ἡ ἐγγελιανὴ πάλη γιὰ καθαρὴ πίστη εἶναι ἀκριβῶς μία πάλη γιὰ τὴν κυρίαρχη εἰκόνα.

Ὁ Marcuse ἀκολουθώντας ὡς πρὸς αὐτὸ τὴ μαρξικὴ θεωρία δίνει τὸ διπλὸ ὄρισμὸ σχετικὰ μὲ τὴν ἰδεολογία⁸:

1. Ἡ *ψευδὴς συνείδηση*, δηλαδή ἡ ἐνδογενὴς συνείδηση τῶν κυριαρχούμενων, ἡ ὁποία περικλείει ἐξ ἴσου τὴ δυστυχὴ συνείδηση καὶ τὴν κακὴ σαρτρο-εγγελιανὴ πίστη, ἐκεῖ ὅπου ἐκδηλώνεται ἡ καταπίεση, ὥπως ἐπίσης

φυσικῆς ζωῆς στὸν ἀμφιβληστροειδῆ χιτῶνα τοῦ ματιοῦ» ἐπίσης Fr. ENGELS, Engels an Conrad Schmidt, *Briefe Januar 1888-Dezember 1890*, London, 27 October 1890, MEW, τ. 37, 1974, σσ. 488-495, ἰδιαίτ. σ. 488: «Οἱ οἰκονομικὲς, οἱ πολιτικὲς καὶ οἱ ἄλλες ἀνταντακλάσεις, εἶναι ὥπως καὶ οἱ ἀντίστοιχες τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητας στὰ μάτια τοῦ ἀνθρώπου, περνοῦν μέσα ἀπὸ τὸ συγκεντρωτικὸ φακὸ καὶ γι' αὐτὸ φαίνονται ἀντεστραμμένες, μὲ στήριγμα τὸ κεφάλι καὶ ὄχι τὰ πόδια. Μόνο τὸ νευρικὸ σύστημα μπορεῖ νὰ τὶς ἐπαναφέρει στὴν ὀρθία στάση τους... Αὐτὴ ἡ ἀντιστροφή... ἀποτελεῖ ἐκεῖνο πού λέμε ἰδεολογικὴ ἀντίληψη». Πβ. H. LEFEBVRE, *Κοινωνιολογία τοῦ Μάρξ*, Ἀθήνα, ἐκδ. Gutenberg, 1982, σσ. 67 κ.ἐξ. καὶ A. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗ-ΜΑΖΑΡΑΚΗ, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σ. 141, σημ. 5.

6. ΠΛΑΤΩΝΟΣ, *Πολιτεία* Z, 514 d-518 b.

7. Βλ. A. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗ-ΜΑΖΑΡΑΚΗ, *ἐνθ. ἀνωτ.*, Κεφ. Β καὶ Γ, ἰδιαίτ. σσ. 41 κ.ἐξ. καὶ Ἐπίλογο, σ. 161.

8. *Soviet Marxism: a critical analysis*, Boston, Beacon Press, 1958, κεφ. IV, σ. 75.



ἐκεῖ ὅπου κανεῖς ψεύδεται στὸν ἴδιο του τὸν ἑαυτό, μὲ τὴ στάση τοῦ ὡς ἐάν, μὲ τὴν ἄρνηση τῆς ἀναγνώρισης τῆς ἀποτελεσματικότητας καὶ τοῦ ἰδεολογικοῦ ἐλέγχου· πρέπει νὰ διακρίνει κανεῖς σ' αὐτὸ μιὰ ἄρνηση πολιτισμικὴ καὶ προσωπικὴ. Τὸ ἀντίστροφο αὐτῆς τῆς ψευδοῦς συνείδησης τῶν κυριαρχούμενων εἶναι:

2. Ἡ συνείδηση τοῦ ψευδοῦς, δηλαδὴ ἡ συνείδηση ποὺ παράγεται ἀπὸ τὶς εἰκόνες τῶν κυρίαρχων, ἐκεῖ ὅπου διενεργοῦνται ἐλεύθερα διευθετήσεις κοινωνικῆς χειραγώγησης.

Ὁ Althusser εἰσάγει ἓνα νέο χαρακτηρισμὸ στὴν καρδιά τῆς μαρξικῆς θεωρίας. Γιὰ τὸν Althusser ἡ ἰδεολογία εἶναι ἓνα «σύστημα ποὺ ἔχει τὴ δική του λογικὴ καὶ τὴ δική του ἀκρίβεια ἀναπαραστάσεων (εἰκόνων, μύθων, ἰδεῶν ἢ ἀντιλήψεων, ἀνάλογα μὲ τὴν περίσταση), προικισμένο μὲ μιὰ ὕπαρξη κι ἓναν ρόλο ἱστορικὸ στοὺς κόλπους μιᾶς δοσμένης κοινωνίας⁹». Ἐπίσης ὁ Althusser, ἀσχολούμενος μ' ἀφορμὴ τὸν Marx, μὲ τὴν ἀντίθεση μεταξὺ «ἰδεολογίας» καὶ «ἐπιστήμης», τὶς δύο ἔννοιες, οἱ ὁποῖες ἀλληλοπεριέχονται μέσα στὴν ἀντίθεσή τους, βλέπει ὅτι «ἡ ἰδεολογία ὡς σύστημα ἀναπαραστάσεων διακρίνεται ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη, σὲ ὅ,τι ἡ πρακτικο-κοινωνικὴ λειτουργία ὑπερέχει ἀπὸ τὴ θεωρητικὴ λειτουργία (ἡ λειτουργία τῆς γνώσης)¹⁰». Αὐτὴ ἡ κοινωνιο-πρακτικὴ λειτουργία εἶναι γιὰ τὸν Althusser μιὰ ἀπαραίτητη ἔκκριση μέσα στὶς ἀνθρώπινες κοινωνίες — ἡ ψευδαίσθηση (Schein) τοῦ Marx.

Μὲ μιὰ ἔννοια διαφορετικὴ, ἀλλὰ συναφῆ, ὁ Sartre, στὴν *Κριτικὴ τοῦ διαλεκτικοῦ λόγου*, θεωρεῖ τὸ μαρξισμὸ ὡς τὴ φιλοσοφία (ἐπιστήμη) μιᾶς ἐποχῆς, σὲ σχέση πρὸς τὴν ὁποία προστίθενται ἐπίγονες «ἰδεολογίες» τέτοιες ὅπως ὁ ὑπαρξισμὸς¹¹, οἱ ὁποῖες σκοπὸ ἔχουν νὰ διορθώσουν, νὰ ἐπιφέρουν ἐπὶ μέρους τροποποιήσεις στὴν εὐρύτερη φιλοσοφία μιᾶς ἐποχῆς, δίχως νὰ θεωροῦνται σὲ σχέση συμμετρικὴ πρὸς αὐτήν. Ἡ χρησιμοποίηση τοῦ ὅρου ἰδεολογία στὸν Sartre καὶ στὸν Althusser, ἔχοντας παρεκκλίνει τῆς μαρξικῆς τῆς προέλευσης, ἐπικεντρώνεται στὶς δύο ἐπικρατέστερες (ὄχι ὅμως ἀποκλειστικὲς) χρήσεις τοῦ ὅρου ἰδεολογία σήμερα, χάνοντας

9. L. ALTHUSSER, *Pour Marx*, Paris, Maspero, 1958, σ. 248.

10. Ἐνθ. ἀνωτ.

11. Ὁ Marcuse στὴ μελέτη του, *Existentialismus. Bemerkungen zu Jean Paul Sartres L'Être et le Néant* (1948), *Aufsätze und Vorlesungen 1948-1969, Schriften*, τ. 8, Suhrkamp, 1984, σσ. 7-40, ἀναλύει τὸ γαλλικὸ ὑπαρξισμὸ καὶ ἀναφέρει χαρακτηριστικὰ πὼς τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ διατυπώσεις τοῦ Sartre εἶναι ὄντολογικὰ ὀρθές καὶ ἀποτελοῦν μιὰ κλασικὴ μορφή ἰδεαλισμοῦ, ἐπιβεβαιώνει τὴν ἀπόσταση ποὺ ὑπάρχει μεταξὺ αὐτῆς τῆς φιλοσοφίας καὶ τῆς πραγματικότητας τοῦ ἀνθρώπου.

στούς δύο αυτούς διανοητές τις μειωτικές σημασίες στην προσπάθεια απελευθέρωσης του δομικού χαρακτήρα της ιδεολογίας.

Προτού συλλάβει κανείς ένα «σύστημα αναπαραστάσεων» πρέπει να όριστεί ένα πρότυπο επικοινωνίας κατάλληλο και να τεθούν κάποια βασικά έρωτήματα: Σε ποιόν απευθύνεται αυτό το σύστημα και ποιός ωφελείται απ' αυτό; Τίθεται, επομένως, το έρώτημα του αποστολέα και του παραλήπτη στην έκπομπή αυτών των κυρίαρχων αναπαραστάσεων, όπως επίσης τα έρωτήματα που παράγονται από την έκλειψη του αποστολέα κάτω από τις αναπαραστάσεις του, καθώς επίσης και το έρώτημα της ταυτότητας του αποστολέα που γίνεται ο ίδιος παραλήπτης του. Σ' αυτή τη διπλή σειρά έρωτημάτων, προστίθεται το έρώτημα του τρόπου ενεργείας αυτού του συστήματος αναπαραστάσεων το οποίο καμιά φορά αναδεικνύει την ιδιαιτερότητα της αναπαραστατικότητας που εκπέμπεται από αυτό το σύστημα. Αυτή ή αναπαραστατικότητα είναι δυνατόν να εξεταστεί μ' ένα διπλό τρόπο και μέσα από μία διπλή λειτουργία:

1. Ένα σύστημα άμεσα ελεγχόμενο από τις κατεστημένες δυνάμεις, μέσω ενός είδους επίλεκτου/έπιτελείου στρατού, στη σύνθετη σχέση με τους ειδικούς στην αναπαράσταση, όπως είναι, για παράδειγμα οί P.D.G. της Madison Avenue (ή στρατιωτική μεταφορά του έλέγχου της αναπαράστασης δεν είναι τόσο άπλοϊκή όσο δείχνει: αυτή ή μεταφορά του έλέγχου είναι κυριολεκτική για πολλά από τα έθνη που αναπτύσσονται σύμφωνα προς τη μορφή της αναπτυγμένης βιομηχανικά κοινωνίας), πράγμα που καθορίζει κατά τρόπο λίγο προμελετημένο τον τρόπο αναπαράστασης, με σκοπό να θέσει ένα πρόγραμμα στην κοινωνία.

2. Ένα σύστημα αναπαραστάσεων αυτορρυθμιζόμενο, το οποίο γεννά τις δικές του εικόνες, και στο οποίο ή γέννηση εικόνων αντανakλά τους τρόπους παραγωγής ανεξάρτητα από τον τρόπο που ή ίδια ή αναπαράσταση έγκαθίσταται. Έξ άλλου οί ίδιες οί εκδηλώσεις δεν είναι δυνατόν να είναι έπιδεκτικές έλέγχου (όπως το όνειρο που κρυπτογραφεί και αποκρυπτογραφεί ταυτόχρονα τη σχέση με το βίωμα του ύποκειμένου). Αυτή ή δεύτερη περιγραφή εφαρμόζεται ιδιαίτερα στις αναπτυγμένες βιομηχανικά κοινωνίες, στην «άντανάκλαση» της παραγωγής, αλλά επίσης σε όλες τις κοινωνίες στους θεσμούς (οικογένεια, πολιτισμός κ.λπ.) των οποίων ή ιδεολογική επένδυση είναι προκαθορισμένη.

Αυτές οί δύο σχέσεις στην αναπαραστατικότητα δεν αποκλείονται αναγκαστικά. Ξεκινώντας από τη συμμετοχή της ιδεολογίας στο παιχνίδι, της οποίας ο ρόλος είναι ή ύπαρξη και ή διατήρηση ενός δικτύου σχέσεων κυρίαρχων προς κυριαρχούμενους μέσω των αναπαραστάσεων που απευθύνονται στους παραλήπτες τους, είναι κατανοητό ότι το σύστημα μπορεί να



ένεργήσει από μόνο του, χωρίς άμεση επέμβαση, με την έκπομπή αναπαραστάσεων από τους κυρίαρχους, αφού ο έλεγχος συντελείται καλύτερα όσο λιγότερο φανερός είναι. Μ' αυτή την έννοια ο Marcuse υποθέτει ότι στις αναπτυγμένες βιομηχανικά κοινωνίες τα *προϊόντα* (ως αντιπροσωπευτικά) αντικαθιστούν το λόγο της αναπαράστασης (υποκριτικό και έκλογικευτικό) και ότι η παραγωγικότητα (προτρέποντας ακατάπαυστα προς νέες ανάγκες και ικανοποιώντας τις) αντικαθιστά τον ιδεολογικό λόγο: ακριβέστερα, ο ιδεολογικός λόγος δεν είναι σήμερα τίποτε άλλο από την ίδια την παραγωγικότητα. Αυτή η εξέλιξη μετασχηματίζει τον τρόπο δράσης της κυριαρχίας: ως προς την παραγωγικότητα ή σχέση κυρίαρχου προς κυριαρχούμενο παραμένει στην ίδια κατάσταση γενικά, αν και ποιοτικά μετασχηματίζεται, αφού η κυριαρχία δεν είναι πια δηλωτική της παραγωγικότητας για τους κυριαρχούμενους, αλλά ότι αυτή η ίδια παίρνει υπόσταση και απευθύνεται προς τους κυρίαρχους όπως προς τους κυριαρχούμενους.

Ἀντι-ιδεολογία (ή: για μιὰ μετα-ιδεολογία).

Ἀντιμέτωπη στο κυρίαρχο σύστημα αναπαράστασης αναπτύσσεται μιὰ *ἀντι-ιδεολογία*, για την οποία μιλάει ο Marx, για την οποία μιλούσε ο Πλάτων, όπως τουλάχιστον διαφαίνεται στο μύθο του σπηλαίου. Αυτή η αντι-ιδεολογία συλλαμβάνει μέσα στην ιδεολογία τον ψευδαισθητικό χαρακτήρα της, αναγνωρίζοντας ένα πεδίο συμπτωμάτων μέσα στο οποίο κάθε σύμπτωμα αναπαριστά την απόκρυφη ύφανση του κοινωνικού σχηματισμού. Το αντι-ιδεολογικό είναι επομένως έρμηνεία, σχόλιο και μετάφραση αυτού του συμπτώματος¹² του οποίου πρέπει να βρεθεί το αρχικό κείμενο. Δηλαδή, κατά τη μαρξιστική όρολογία, ιδεολογικές θα είναι οι *ἀντανάκλασεις* αυτές που έχουν διαμορφωθεί και αὐτορυθμιστεί, στο επίπεδο όπου η κυριαρχία της υποδομής της κοινωνικής οργάνωσης της βάσης ή του τρόπου παραγωγής καθορίζει το επίπεδο του *ἐποικοδομήματός* της. Για να διαλυθεί κάθε παρεξήγηση όσον αφορά την έννοια της *ἀντανάκλασης*, πρέπει να γίνει κατανοητό ότι αυτή δεν είναι μιὰ *ἀντανάκλαση* μόνο στατική, όπως στη μεταφορά του φωτός, αλλά ότι αυτή γνωρίζει μιὰ δυναμική που

12. Κατὰ τὸν J. LACAN, «τὸ σύμπτωμα εἶναι μιὰ μεταφορά» (L'instance de la lettre dans l'inconscient ou la raison depuis Freud, *La Psychanalyse*, 3, 1957): «εἶναι τὸ σημαῖνον ἐνὸς σημανόμενου ἀποθημένου ἀπὸ τῆ συνείδηση τοῦ ὑποκειμένου» (Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse, *La Psychanalyse*, 1, Paris, 1956 [Symbole et langage]). Ἐπίσης ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Écrits*, Paris, éditions du Seuil, 1966 σσ. 528, 280 καὶ Séminaire (1959-1960), VII: L'éthique de la psychanalyse, Paris, Seuil, 1986, σ. 132.



είναι χαρακτηριστική σ' αυτήν και πού επηρεάζει με τη σειρά της κάθε σύμπτωμα τοῦ ὁποίου ἀποτελεῖ τὴ βαθύτερη αἰτία του:

$$\frac{\Sigma}{\sigma} = \frac{\text{ὑπερδομή}}{\text{ὑποδομή}}$$

Ἔτσι σύμφωνα με τὸ ἀδιάρρηκτο τοῦ σημείου Σ/σ τοῦ F. de Saussure¹³ ὑπάρχει ἀλληλεξάρτηση καὶ ἀλληλοδιείσδυση τῆς ὑπερδομῆς στὴν ὑποδομή. Σύμφωνα με τὴν κλασικὴ ὁρολογία, ἀρχίζοντας ἀπὸ τὶς ὑλικὲς συνθηκὲς τῆς ὑπαρξῆς, ὅπως ἡ γεωγραφικὴ καὶ δημογραφικὴ πραγματικότητα, ἡ ὑποδομὴ συνίσταται ἀπὸ μία κοινωνία δοσμένη πού ἀποτελεῖται ὅσον ἀφορᾷ τὶς δυνάμεις παραγωγῆς ἀπὸ ἓνα οἰκονομικὸ καθεστῶς. Αὐτὴ ἡ ὑποδομὴ ἀντανακλᾶται σὲ μιὰ ὑπερδομὴ πού περιλαμβάνει τοὺς κοινωνικοὺς θεσμοὺς καὶ τὶς πολιτικὲς, φιλοσοφικὲς, καλλιτεχνικὲς κ.λπ. ιδέες αὐτῆς τῆς κοινωνίας¹⁴. Αὐτὸ πού πρέπει ν' ἀντιληφθεῖ κανεῖς μέσα στὸ φαινόμενο

13. Βλ. Μ. ΜΑΡΚΙΔΗ, *Ἡ ψυχανάλυση τοῦ διχασμένου ὑποκειμένου: Εἰσαγωγή στὸ ἔργο τοῦ J. Lacan*, Ἀθήνα, ἐκδ. Ἑρασμος, 1977, σσ. 53 κ.ἐξ. «Ἡ ἀντιστροφή τῆς γλωσσολογικῆς παράστασης τοῦ Σωσσύρ (σημαινόμενο/σημαῖνον) μετὸν ἀλγόριθμο* Σ/σ (σημαῖνον/σημαινόμενο), εἶναι ἡ φυσικὴ συνέπεια τῆς προτεραιότητος τῆς συμβολικῆς τάξης. Ὁ ἀλγόριθμος τῆς γλώσσας ἐπιτρέπει τὴν ἐξακρίβωση τῶν σχέσεων ἀνάμεσα στὰ σημαίνοντα καὶ τὸ προϊόν αὐτῶν τῶν σχέσεων, τὴ γένεση τοῦ σημαίνοντος. Τὸ σημαίνοντο γιὰ τὸν Λακὰν δὲν εἶναι ἀπλῶς “ἡ παράσταση τοῦ πράγματος”, ἡ ιδέα του, τὸ νόημα τοῦ σημαίνοντος. Τὸ “νόημα” δὲν εἶναι παρὰ ἓνα ἄλλο σημαῖνον, μιὰ ἄλλη λέξη. Σημαίνοντα καὶ σημαίνοντα, “γλιστρώντας” διαρκῶς στὴν τσουλήθρα τῆς γλώσσας ἔτσι ὥστε ἓνα σημαῖνον νὰ συνδέεται σὲ μιὰ δοσμένη στιγμή μ' ἓνα ἢ περισσότερα σημαίνοντα κι ἀντίστροφα, παράγουν τὴν πολυσημία τοῦ γλωσσικοῦ ὀργάνου καὶ τὴν ψυχοπαθολογία του»· ἐπίσης J. LACAN, *La relation d'objet et les structures freudiennes* (Séminaire 1956), *Bulletin de Psychologie* X, 7, 1957: «Δὲν ὑπάρχει στὸ σημαίνοντο τίποτα... πού νὰ μὴν παρουσιάζεται μετὸ ἀποτύπωμα τοῦ σημαίνοντος, μ' ὅλες τὶς ὀλισθήσεις (glissements) τοῦ νοήματος πού προκύπτουν ἀπ' αὐτὸ καὶ πού συνιστοῦν τὸ συμβολισμό».

*Ἡ ἀλγοριθμικὴ εἶναι σύστημα συμβόλων ἀναλόγων μετὰ τῆς ἀλγεβρας, πού ἐπιτρέπουν ν' ἀναπαριστάνουμε τὶς λογικὲς διαδικασίες μετὰ συμπεκνωμένο τρόπο καὶ νὰ ὀρίζουμε τὶς λογικὲς συναρτήσεις. Ὁ ἀλγόριθμος τοῦ Λακὰν δίνεται ὡς S/s καὶ ἐφ' ἐξῆς: Σ/σ (αὐτόθι, σ. 92, σημ. 52). Βλ. ἐπίσης J. LACAN, *Écrits*, σσ. 253 κ.ἐξ.

14. Βλ. Κ. ΜΑΡΧ, *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin, Einleitung, MEW τ. 13, Dietz, 1977, σ. 9: «Μὲ τὴν ἀλλαγὴ τῆς οἰκονομικῆς βάσης ἀνατρέπεται, ἀργότερα ἢ γρηγορότερα, ὁλόκληρο τὸ τεράστιο ἐποικοδόμημα. Ὅταν ἐξετάζουμε τέτοιες ἀνατροπὲς πρέπει νὰ κάνουμε πάντοτε τὴ διάκριση ἀνάμεσα στὴν ὑλικὴ ἀνατροπὴ στοὺς οἰκονομικοὺς ὁρους τῆς παραγωγῆς, πού μπορούμε νὰ τοὺς διαπιστώσουμε μετὰ ἀκρίβεια φυσικῶν ἐπιστημῶν, καὶ στὶς νομικὲς, πολιτικὲς, θρησκευτικὲς, καλλιτεχνικὲς ἢ φιλοσοφικὲς, κοντολογίς τὶς ιδεολογικὲς μορφές, μέσα στὶς ὁποῖες οἱ ἄνθρωποι συνειδητοποιοῦν αὐτὴ τὴ σύγκρουση καὶ παλεύουν ὡς τὴ λύση της»· ἐπίσης Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗ-ΜΑΖΑΡΑΚΗ, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σ. 140.



τῆς ἀνάδρασης, εἶναι ὅτι μὲ τῇ σειρά τους οἱ κοινωνικοὶ θεσμοί, οἱ ἐπιστῆ-
μες καὶ οἱ ἰδεολογίες μποροῦν καὶ θέλουν νὰ ἐπηρεάσουν τὴν ὀργάνωση
τῶν τρόπων παραγωγῆς στὸ βαθμὸ ποὺ τοὺς ἀντανακλοῦν¹⁵. Ἡ ὑπερδομή
(Σ) ἀντανακλᾷ τὴν ὑποδομή (σ), ἀλλὰ μὲ τῇ σειρά του τὸ Σ μετασχηματίζει
τὸ σ σὲ σ' καὶ τὸ σ' ἀντανακλᾷται ἐκ νέου σὲ Σ' κ.ο.κ. σὲ μιὰ διαρκῆ
κίνηση¹⁶.

Ἐπομένως ἡ ἰδεολογικὴ ἀντανάκλαση τῆς ὑποδομῆς ἐμπεριέχεται
παντοῦ μέσα στὴν ὑπερδομή, στοὺς θεσμούς, στὶς ἰδέες, σ' ὅλες τὶς μορφές
ὀργάνωσης καὶ ἡ ὑπερδομή περιλαμβάνει τελικὰ τὸ πλῆθος τῶν ἰδεολογιῶν
μέσα σὲ μιὰ δοσμένη κοινωνία. Διότι, ὅπως ἀναφέρει ὁ Marcuse, ἡ πραγμα-
τικότητα τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας δὲν πρέπει νὰ μᾶς κάνει νὰ ξεχνᾶμε τὴν
ὑπαρξὴ τῶν κυριαρχούμενων ἰδεολογιῶν. Ἄς δώσουμε ἓνα παράδειγμα ἐκ-
φρασης τοῦ συστήματος τῶν παραστάσεων ποὺ κυριαρχοῦν:

«Ζοῦμε καὶ πεθαίνουμε κάτω ἀπὸ τὴ σκέπη τῆς ὀρθολογικότητας καὶ
τῆς παραγωγῆς. Ξέρουμε πὼς ἡ ἐξόντωση εἶναι ὁ φόρος τῆς προόδου καὶ
πὼς ὁ θάνατος εἶναι ὁ φόρος τῆς ζωῆς, ξέρουμε πὼς ἡ καταστροφή καὶ ὁ
κόπος εἶναι ἀπαραίτητες προϋποθέσεις γιὰ τὴν κατάκτηση τῆς εὐτυχίας καὶ

15. Οἱ K. MARX καὶ Fr. ENGELS (Briefe Januar 1888 - Dezember 1890, 220. Brief Engels an Joseph Bloch, MEW, τ. 37. Berlin, Dietz, 1974, σ. 463) ἐπесήμαναν τὸν κίνδυνο τῶν δογματι-
κῶν καὶ μηχανιστικῶν ὑπεραπλοποιήσεων τῆς βασικῆς τους θέσης: «Ἡ οἰκονομικὴ κατά-
σταση εἶναι ἡ ὑποδομή, ἀλλὰ ὅλοι οἱ παράγοντες τῆς ὑπερδομῆς —πολιτικὲς μορφές τῆς
ταξικῆς πάλης καὶ τὰ ἀποτελέσματά της, τὰ πολιτεύματα ποὺ υἱοθετοῦν οἱ νικητρίες τάξεις
ὅταν κερδίζουν μιὰ μάχη, οἱ νομικὲς μορφές καί, ἀκόμη περισσότερο, οἱ ἀντανακλάσεις ὅλων
αὐτῶν τῶν πραγματικῶν ἀγώνων στὰ μυαλὰ τῶν ἀνθρώπων ποὺ εἶναι μπλεγμένοι σ' αὐτά, οἱ
πολιτικὲς, οἱ νομικὲς καὶ φιλοσοφικὲς θεωρίες, οἱ θρησκευτικὲς ἀντιλήψεις τόσο στὴν παλαιό-
τερη ὅσο καὶ στὴν πιὸ ἀναπτυγμένη, τὴ δογματικὴ τους μορφή— ὅλοι τοῦτοι οἱ παράγοντες
ἐπηρεάζουν καὶ αὐτοὶ τὴν πορεία τῶν ἱστορικῶν ἀγώνων καὶ σὲ πολλὰς περιπτώσεις παίζουν
τὸν κυρίαρχο ρόλο στὸν καθορισμὸ τῆς μορφῆς τους»· ἐπίσης βλ. ἐνθ. ἄνωτ., Brief an Star-
kenburg: «Ἡ πολιτικὴ, ἡ νομικὴ, ἡ φιλοσοφικὴ, ἡ θρησκευτικὴ, ἡ λογοτεχνικὴ καὶ καλλιτε-
χνικὴ ἀνάπτυξη κ.λπ. βασίζονται στὴν οἰκονομικὴ ἀνάπτυξη. Ἀλλὰ ἐπιπροσθέτως, ὅλα ἐπε-
νεργοῦν τὸ ἓνα στὸ ἄλλο καθὼς καὶ στὴν οἰκονομικὴ ὑποδομή. Ἡ οἰκονομικὴ κατάσταση δὲν
εἶναι ἓνα ἀρχικὸ αἶτιο ὅπου μόνον αὐτὸ δρᾷ, ἐνῶ ὅλα τ' ἄλλα εἶναι ἀπλῶς παθητικὸ ἀποτελέ-
σμα. Ὑπάρχει, μᾶλλον, ἀμοιβαία ἐπενέργεια στὴν ὑποδομὴ τῆς οἰκονομικῆς ἀναγκαιότητας,
πράγμα ποὺ πάντα ἀποδεικνύει τὸν ἀποφασιστικὸ παράγοντα σὲ τελευταία ἀνάλυση»· βλ. ἐπί-
σης Α. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗ-ΜΑΖΑΡΑΚΗ, Μορφή καὶ περιεχόμενο στὴν τέχνη: Γιὰ μιὰ μαρξιστικὴ
θεώρηση τοῦ προβλήματος, Ἐπιθεώρηση Κοινωνικῶν Ἑρευνῶν, τεύχ. 52, 1984, σ. 63.

16. Βλ. Μ. ΜΑΡΚΙΔΗ, ἐνθ. ἄνωτ., σσ. 54 κ.ἐξ.: «Ἡ μεταφορικὴ δομὴ Σ'/σ εἶναι ὑπεύθυνη
γιὰ τὸ πέρασμα ἐνὸς ἰδιαίτερου σημαίνοντος (Σ) στὸ σημαϊνόμενο (σ), γιὰ τὴν ἐκπτώσή του
κάτω ἀπὸ τὴν μπάρα τῆς λογοκρισίας, τὴν ἀπώθησή του. Ὁ ἐκδηλὸς στὴ συνειδητὴ γλώσσα
ὁρος, τὸ (Σ) παριστάνει τὴν παρεφθαρμένη “ἐπιστροφή τοῦ ἀπωθημένου” (Φρόυντ), τὸ σύμ-
πτωμα, μιὰ συμπύκνωση δύο τουλάχιστον ὁρων σ' ἓνα ὑποκατάστατο. Ἡ μετωνυμία Σ...Σ' εἶναι
μία μετάθεση ἀπὸ σημαῖνον σὲ σημαῖνον».



τῆς χαρᾶς κι ὅτι οἱ δουλειές πρέπει νὰ πηγαίνουν καλά· κι ἀκόμη ξέρουμε πὼς τὸ νὰ ζητᾶμε κάτι διαφορετικὸ εἶναι οὐτοπία. Ἡ ἰδεολογία αὐτὴ εἶναι ἡ ἰδεολογία τοῦ κατεστημένου κοινωνικοῦ μηχανισμοῦ, εἶναι ἀπαραίτητη σ' αὐτὸν γιὰ τὴ συνέχιση τῆς λειτουργίας του κι ἀποτελεῖ τμῆμα τῆς ὀρθολογικότητάς του¹⁷».

Κάθε πρόταση σ' αὐτὴ τὴν ἀπαρίθμηση ἐκφράζει τὴν ἀξιωματικὴ ἄποψη τῆς κυρίαρχης ἰδεολογίας. Ἀξιωματικὴ μὲ τὸν ἐκδηλο χαρακτήρα αὐτῶν τῶν προτάσεων ποὺ εἶναι ἀπόκτημα πολιτισμικό, ποὺ ἀποπνέουν τὴ «σοφία τῶν ἐθνῶν» καὶ ποὺ κανεὶς δὲν διανοεῖται πιά νὰ τὶς ἀμφισβητήσῃ. Εἶναι ἀξιωματικὴ ἡ ἰδέα ὅτι «ἡ πρόοδος πληρώνεται», ἀξιωματικὸς εἶναι ἐπίσης ὁ διαφοροποιημένος χαρακτήρας τοῦ δωρήματος τῆς διαρκοῦς ἀπόλαυσης. Ἄρα εἶναι ἀξιωματικὴ ἀκριβῶς αὐτὴ ἡ ἄποψη ποὺ ἀποτελεῖ τὴν ἰδεολογία, ἡ κοινωνιο-πρακτικὴ τῆς πραγματικότητας ποὺ διατηρεῖ τὸν κοινωνικὸ μηχανισμό καὶ τὸ οἰκονομικὸ κατεστημένο: εἶναι οἱ ἐκλογικεύσεις ἐκεῖνες στὶς ὁποῖες δὲν ἀντιλαμβανόμαστε πιά τὸν ἐκλογικευτικὸ χαρακτήρα τους, οἱ πεποιθήσεις γιὰ τὶς ὁποῖες εἴμαστε ἐκ τῶν προτέρων πεισμένοι (σ' ἓνα ἐπίπεδο προδιαλογικό), ἡ μαγικὴ γλῶσσα στὴν ὁποία ἡ ἐπανάληψη μᾶς ἀποκρύβει τὴν ἀπώλεια τῆς κριτικῆς σκέψης καὶ τῆς ἀντίθεσης. Ὅταν δὲν ἀντιλαμβανόμαστε τὴ λογικὴ τῆς ἄρνησης καταντοῦμε ἰδεολογικοποιημένοι καὶ προγραμματισμένοι.

Ἡ ἀναγκαιότητα μιᾶς ἐξέλιξης καθορισμένης ὡς συνδεδεμένης μὲ τὴν παραγωγικότητα εἶναι ἀξιωματικὴ μέσα στὴν ἰδεολογικότητά της, καὶ ἡ ἀναπαράσταση ποὺ τὸ ἄτομο δημιουργεῖ ἀπὸ τὴν ἀναγκαιότητα ἢ τὴ φαντασίωση αὐτῆς τῆς προόδου εἶναι ταυτόχρονα ἓνας ἰδεολογικὸς πολιτισμικὸς προγραμματισμός. Στὸν Marcuse δηλαδὴ οἱ κοινωνικὲς σχέσεις παραγωγῆς ἐμφανίζονται ἀπὸ τὴν κυρίαρχη ἰδεολογία ὡς τεχνικὰ ἀναγκαῖες γιὰ τὴν ἐξέλιξη τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων μέσα σὲ μιὰ ἐκλογικευμένη κοινωνία. Οἱ σχέσεις παραγωγῆς συνδέονται ἄρρηκτα μὲ τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις καὶ τὸ καινοφανὲς στὴν ὅλη διαδικασία εἶναι ὅτι ἡ τεχνολογικὴ ἰδεολογία συντελεῖ στὴ σύζευξη αὐτὴ ποὺ ἐμφανίζει τὶς παραγωγικὲς δυνάμεις ὡς νομιμοποιητικὲς τῶν παραγωγικῶν σχέσεων.

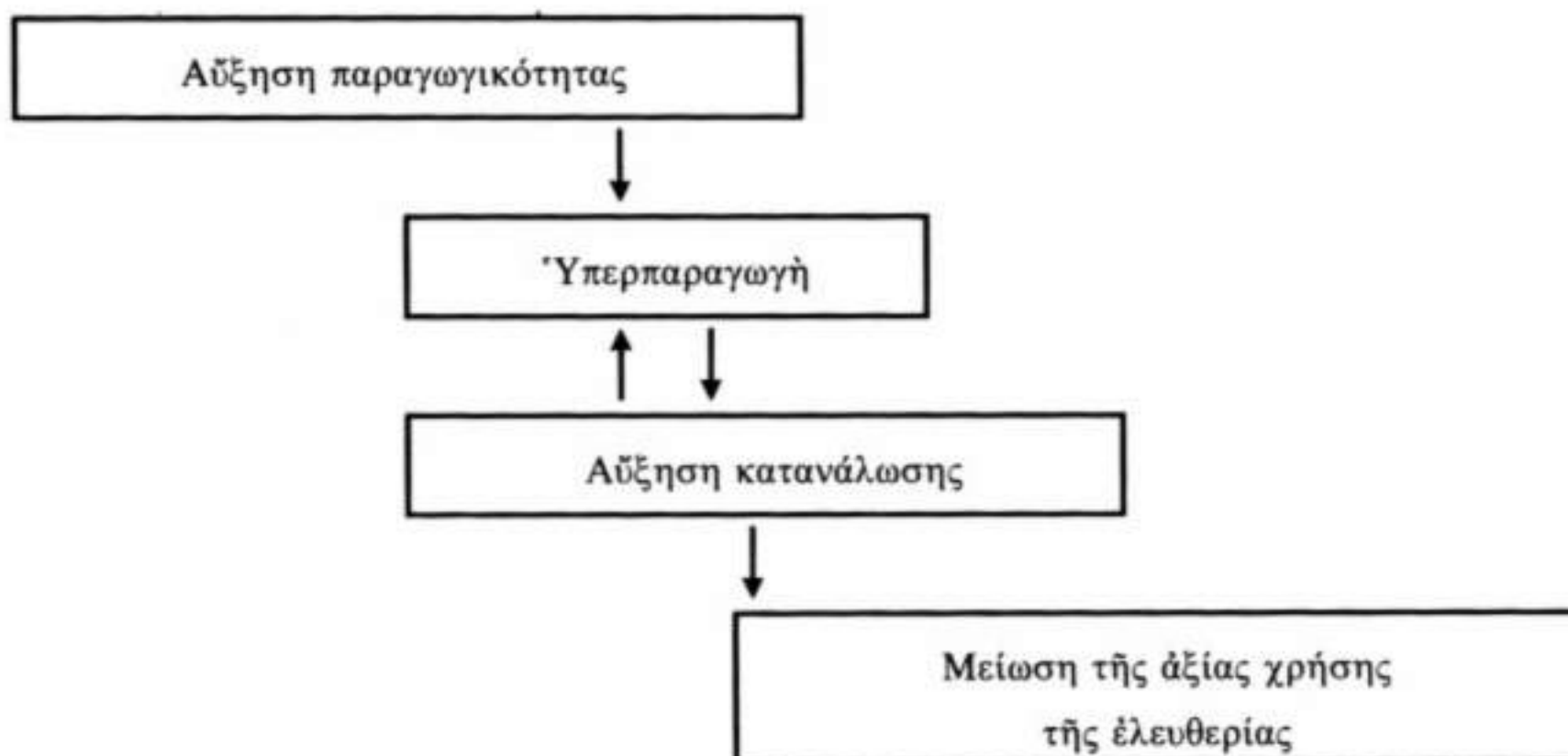
Σύμφωνα μὲ τὴν ἄποψη τοῦ Marcuse, ὅπου ἡ ἰδεολογία συνδέεται μὲ τὴν ἐπιστήμη καὶ ἡ ὀρθολογικότητα μὲ τὴν τεχνοκρατικὴ λογικὴ, τὸ σύστημα φτάνει σ' ἓναν ὅλο καὶ μεγαλύτερο ἀνορθολογισμό μὲ μιὰ ἐπὶ μέρους ἐκλογίκευση. Ἐτσι ἡ ἀντι-ιδεολογία ποὺ θὰ ἀνέτρεπε τὴν ἰδεολογία

17. H. MARCUSE, *One-Dimensional Man: Studies in the ideology of Advanced Industrial Society*, Boston, Beacon Press, 1964, κεφ. 6, σ. 145· ἑλλ. μτφ., *Ὁ μονοδιάστατος ἄνθρωπος*, Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαζήση, 1971, κεφ. 6, σ. 156.



τοῦ συστήματος στὴν προκειμένη περίπτωση ἐμφανίζεται ὡς ἓνας ἀντι-Λόγος, δηλαδή ὡς μιὰ ἀντιπαράθεση τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς στὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας (ἢ τοῦ Λόγου)¹⁸.

Παράδειγμα ἀντι-ιδεολογίας εἶναι ἡ οἰκολογικὴ ἀντι-ιδεολογία ποὺ ἀμφισβητεῖ τὴν ἔννοια τῆς «προόδου» στὶς ἀναπτυγμένες βιομηχανικὰ κοινωνίες: ἡ οἰκολογία μιλάει γιὰ τὴν πρόοδο καὶ τὴν παραγωγικότητα μὲ τὴν ἀντίστροφη ἔννοια ἀναγνωρίζοντας ὅτι ἡ τεχνολογία δὲν εἶναι ἓνα καθαυτὸ τέλος, ὅτι ἡ ἀξία τῆς παραγωγικότητας εἶναι μεταξὺ ἄλλων ὁ οἰκολογικὸς θάνατος τοῦ περιβάλλοντος. Διότι ὅ,τι ἔχει ὑπάρξει ἀρνητικὸ μέχρι σήμερα εἶναι ἡ ποιότητα τῆς ἴδιας τῆς ὑπαρξῆς. Καὶ ὅ,τι εἶναι ἀρνητικὸ ἐπιτρέπει στὸν κύκλο τῆς ἀναπαραγωγῆς τοῦ κατεστημένου συστήματος ν' ἀναπαράγεται μ' ἓναν ρυθμὸ ἐκθετικό¹⁹, δηλαδή ταχέως μεταβαλλόμενο:



18. Βλ. *Ἰδεολογία*, Σεμινάρια Κέντρου Φιλοσοφικῶν Ἑρευνῶν, Ἀθήνα, Δωδώνη, 1981, σσ. 28-29· καὶ γιὰ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας, ἰδιαίτερα, βλ. H. MARCUSE, *Éros et civilisation*, Paris, éd. de Minuit, 1963, σσ. 42 κ.ἐξ.· ἐλλ. μτφ. *Ἔρως καὶ Πολιτισμός*, Ἀθήνα, Κάλβος, 1970, σσ. 44 κ.ἐξ.· ἐπίσης M. ΜΑΡΚΙΑΔΗ, *ἐνθ. ἀνωτ.*, σ. 71, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι ὁ Ὁρθὸς Λόγος ὑπῆρξε πάντοτε θεματοφύλακας τῆς πραγματικότητας. Ὁ Freud εἶχε κατανοήσει τὶς ἀβεβαιότητες τῆς πραγματικότητας, ὥστόσο ἡ νεαρὴ ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς καὶ ἀργότερα τὸ μεταψυχολογικὸ δίπολο ἔρως-θάνατος, συκοφαντημένα ἀρκετὰ ἀπὸ τὸ θετικιστικὸ θόρυβο ἐναντίον τοῦ Nietzsche, χρειάζονταν ὁπωσδήποτε μιὰ κηδεμονία: «Ὅπως τὸ ἐγὼ τῆς ἀπόλαυσης δὲν μπορεῖ νὰ κάνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιθυμεῖ, νὰ ἐργάζεται πρὸς τὴν κατεύθυνση προσπορισμοῦ ἡδονῆς καὶ ἀποφυγῆς τοῦ “πόνου”, ἔτσι καὶ τὸ ἐγὼ τῆς πραγματικότητας δὲν χρειάζεται νὰ κάνει τίποτα ἄλλο, ἀπὸ τὸ νὰ ἐπιδιώκει ὅ,τι εἶναι χρήσιμο καὶ νὰ φυλάγεται ἐνάντια στὴ βλάβη. Γιὰ τὴν ἀκρίβεια, ἡ ὑποκατάσταση τῆς ἀρχῆς τῆς ἡδονῆς μὲ τὴν ἀρχὴ τῆς πραγματικότητας δὲν ὑποδηλώνει ἐκθρόνιση τῆς πρώτης, ἀλλὰ μόνο προστασία της». (S. FREUD, *Formulierungen über die zwei Prinzipien des psychischen Geschehen* (1911), *Gesammelte Werke*, τ. VIII, ἐκδ. A. Freud κ.ἀ., London, Imago Publishing, 1943, σ. 236).

19. *Ἐκθετικός*: στὰ μαθηματικὰ εἶναι αὐτὸς ποὺ ἔχει ἐκθέτη μεταβλητὸ ἢ ἄγνωστο· στὴν

ὥς τὸ διακριτικὸ γνῶρισμα μιᾶς ὑπαρξης τελείως κατευθυνόμενης.

Στὴν κυρίαρχη ἰδεολογία ὁ Marcuse ἀντιπαραθέτει ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὴ μαρξικὴ θεωρία (τὴ θεωρία ποὺ ἦταν προορισμένη νὰ γίνῃ ἡ συνείδηση μιᾶς πρακτικῆς ποὺ σκοπεύει ν' ἀλλάξῃ τὸν κόσμον) καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο μέρος τὶς ἔννοιες ποὺ ἀπελευθερώνει ἀπὸ τὴ φροῦδικὴ θεωρία γιὰ νὰ κατορθώσῃ τὴ διπλὴ ἐπιταγὴ τοῦ Marx καὶ τοῦ Rimbaud: ν' ἀλλάξουμε τὸν κόσμον καὶ ν' ἀλλάξουμε τὴ ζωή.

Γιὰ μιὰ ἐναλλακτικὴ λύση.

Στὸν Marcuse χαρακτηριστικὰ παραδείγματα ἀντίθεσης στὴν ἐναλλακτικὴ λύση εἶναι οἱ ἰδεολογίες τῶν ὁποίων τὸ σενάριο βρίσκεται παντοῦ μέσα στὰ κείμενά του — εἴτε γιὰ νὰ περιγράψῃ τοὺς ὅρους δυνατότητας τῆς πράξης, εἴτε γιὰ νὰ περιγράψῃ τὴν ἐλευθερία τῆς «φύσης» στὴν ἀναφορά του στὸν Schiller, εἴτε γιὰ νὰ δώσῃ ἓνα νέο ὅρισμό τῆς ἐργασίας, μέσα σὲ μία κοινωνία μὴ-καταπιεστικὴ, μέσα σὲ μιὰ ἀληθινὴ ἐξαῦλωση, μὴ-καταπιεστικὴ, εἴτε τελικὰ γιὰ νὰ δώσῃ μιὰ οὐτοπικὴ περιγραφὴ ἄμεσης δημοκρατίας. Τὰ κείμενα αὐτὰ παρατίθενται μὲ τὴν ἀκόλουθὴ σειρά:

«Ὁ τελικὸς σκοπὸς τῆς νέας κοινωνικῆς πρακτικῆς ἔχει διατυπωθεῖ: ἡ κατάργηση τῆς ἐργασίας, ἡ χρησιμοποίησις τῶν ἐθνικοποιημένων μέσων παραγωγῆς γιὰ τὴν ἐλεύθερὴ ἀνάπτυξιν ὅλων τῶν ἀτόμων. Τὰ ὑπόλοιπα εἶναι ἔργο τῆς προσωπικῆς ἀπελευθερωμένης δραστηριότητος τοῦ ἀνθρώπου²⁰».

«Ὅταν ἡ ὁρμὴ τοῦ παιχνιδιοῦ ἔπαιρνε τὰ ἡνία ὡς ἀρχὴ τοῦ πολιτισμοῦ, θὰ μετασχημάτιζε κυριολεκτικὰ τὴν πραγματικότητα. Ἡ φύσις, ὁ ἀντικειμενικὸς κόσμος δὲν θὰ γινόντουσαν πιά ἀντιληπτὰ ὡς κυριαρχοῦντα πάνω στὸν ἄνθρωπον (ὅπως στὴν πρωτόγονη κοινωνία), οὔτε ὡς κυριαρχούμενα ἀπὸ τὸν ἄνθρωπον (ὅπως μέσα στὴν κατεστημένη κοινωνία) ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἀντικείμενο “θέασης” (contemplation). Ἡ αἰσθητικὴ ἐμπειρία θὰ σταματοῦσε τὴ βίαιη καὶ ἐκμεταλλευτικὴ παραγωγικότητα ποὺ ἔκανε τὸν ἄνθρωπον ὄργανον ἐργασίας. Ἡ ὑπαρξὴ του θὰ ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι δράσις ἀλλὰ “ὅ,τι κατέχει καὶ παράγει δὲν χρειάζεται πιά νὰ φέρνῃ τὰ ἔχνη τῆς δουλείας, τοῦ γεμάτου φόβου σχεδίου τοῦ σκοποῦ του²¹” πέρα ἀπὸ τὴν

προκειμένη περίπτωσις εἶναι δυνατόν νὰ θεωρηθεῖ ὅτι ἀντιπαρατίθεται στὸν ὅρο γραμμικός, καὶ σημαίνει γρήγορη μεταβολή.

20. H. MARCUSE, *Reason and Revolution: Hegel and the rise of social theory*, Boston, Beacon Press, 1941, μέρ. Β', κεφ. I, τμ. 7, σ. 322· ἑλλ. μτφ. Φ. Κονδύλη, *Λογικὴ καὶ ἐπανάστασις*, Ἀθήνα, ἐκδ. Ἀρσενίδου, ἀχρονολόγητο, τ. 2, κεφ. I, τμ. 7, σ. 91.

21. O. RANK, *The Play-impulse and Aesthetic Pleasure, Art and Artist*, Alfred Knopf, New



ἔλλειψη καὶ τὸ ἄγχος ἢ ἀνθρώπινη δράση γίνεται παιχνίδι καὶ ἐπίδειξη — ἢ ἐλεύθερη ἐκδήλωση τῶν δυνατοτήτων του²²».

«Ὁ σκοπὸς παράγει δικά του σχέδια πραγμάτωσης: τὴν κατάργηση τοῦ μόχθου, τὴ βελτίωση τοῦ περιβάλλοντος, τὴν κατανίκηση τῆς ἀσθένειας καὶ τῆς σήψης, τὴ δημιουργία τῆς πολυτέλειας. Ὅλες αὐτὲς οἱ δραστηριότητες ἀπορρέουν ἄμεσα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τῆς ἡδονῆς καὶ ταυτόχρονα ἀποτελοῦν ἔργο ποὺ συνδέει τὰ ἄτομα σὲ ὅλο καὶ μεγαλύτερες μονάδες²³».

«Ὁ αὐτοκαθορισμὸς θὰ πραγματοποιηθεῖ ὅταν δὲν θὰ ὑπάρχουν πιὰ μάζες, ἀλλὰ ἄτομα ἀπελευθερωμένα ἀπὸ κάθε προπαγάνδα, κάθε χειραγώγηση καὶ καθοδήγηση καὶ ἱκανὰ νὰ γνωρίζουν καὶ νὰ καταλαβαίνουν τὰ γεγονότα καὶ νὰ ἐκτιμοῦν τὶς δυνατὲς λύσεις. Μ' ἄλλα λόγια, ἡ κοινωνία θὰ γίνεται ὀρθολογικὴ καὶ ἐλεύθερη στὸ βαθμὸ ποὺ θὰ ὀργανώνεται, θὰ μορφοποιεῖται καὶ θ' ἀνανεώνεται ἀπὸ ἓνα θεμελιακὰ καινούργιο ἱστορικὸ ὑποκείμενο²⁴».

Ἰδεολογία / ἀντι-ιδεολογία.

Τὸ πρόβλημα ποὺ τίθεται εἶναι νὰ μάθουμε ἂν οἱ ὅροι «θεωρία» καὶ «ἀντι-ιδεολογία», «κυριαρχούμενη ἰδεολογία» εἶναι ὅροι ἰσοδύναμοι. Ὑπάρχει μιὰ διαφορὰ λογικοῦ τύπου μεταξὺ τῆς λογικῆς καὶ τῆς δικαίωσης τῶν κατεστημένων πράξεων καὶ τῶν κατεστημένων δυνάμεων ποὺ δὲν ἀποβλέπουν παρὰ μόνο στὴ συντήρηση καὶ τὴν ἀναπαραγωγή, καὶ τῆς ἀντίθετης παράστασης στὸ ἐπίπεδο τῆς ἠθικῆς, τῆς πολιτικῆς καὶ τῆς αἰσθητικῆς ποὺ ἀμφισβητεῖ αὐτὴ τὴν πρώτη λογικὴ; Θὰ πρέπει νὰ μιλήσουμε γιὰ «ιδεολογία καὶ μετα-ιδεολογία», αὐτὴν ποὺ χρησιμοποιοῖ ἐκείνην ὡς ἓνα γλωσσικὸ ἀντικείμενο τὸ ὁποῖο σχολιάζει, ἐρμηνεύει ἢ σκοπεύει νὰ ἐξαλείψει. Πράγματι θὰ ἦταν ἐξ ἴσου ἀνακριβὲς νὰ μιλάμε γιὰ «μετα-ιδεολογία» στὸ βαθμὸ ποὺ ἡ ἀντι-ιδεολογία ἀποβλέπει στὴν ἐξαφάνιση τῆς ἰδεολογίας καὶ στὴ δημιουργία μιᾶς κατάστασης στὴν ὁποία ἡ ἴδια ἡ ἰδεολογία θ' ἀπέβαινε ἀνώφελη. Ἡ ἀντι-ιδεολογία νοεῖται ὡς ἐκείνη μέσω τῆς ὁποίας κανεῖς καταλήγει στὸ τέλος τῆς ἰδεολογίας.

Κατὰ τὸν Althusser ὅμως, ἀκόμα καὶ μιὰ νέα ἰδανικὴ κοινωνία δὲν θὰ μπορέσει ν' ἀποφύγει τὴν ἰδεολογία, διότι ἓνας νέος τρόπος παραγωγῆς δὲν θὰ μπορέσει ν' ἀποφύγει μιὰ κοινωνικὴ ὀργάνωση τῆς παραγωγῆς καὶ θὰ

York, 1932, σ. 345 (ἀναφερόμενο ἀπὸ τὸν H. MARCUSE, *Éros et Civilisation*, κεφ. 9, σ. 167, σημ. 33· ἑλλ. μτφ., σ. 193, σημ. 33).

22. *Éros et civilisation*, κεφ. 9, σσ. 166 κ.ἐξ.· ἑλλ. μτφ., κεφ. 9, σσ. 192 κ.ἐξ.

23. H. MARCUSE, *One-Dimensional Man*, κεφ. 10, σ. 252· ἑλλ. μτφ., κεφ. 10, σ. 250.

24. *Éros et civilisation*, σ. 185· ἑλλ. μτφ. σ. 213.



γνωρίσει ανάλογες ιδεολογικές μορφές: «Μόνο μια ιδεολογική αντίληψη του κόσμου είναι δυνατόν να φανταστεί κοινωνίες χωρίς ιδεολογίες και να παραδεχτεί την ιδέα ενός κόσμου όπου η ιδεολογία θα εξαφανιζόταν δίχως ν' αφήσει ίχνη, για ν' αντικατασταθεί από την *έπιστήμη*²⁵».

Ο Althusser αναλύει επίσης την αντίθεση μεταξύ της ιδεολογίας της υπάρχουσας κοινωνίας και της ιδεολογίας της νέας κοινωνίας: «Σε μια ταξική κοινωνία, η ιδεολογία είναι το μέσο (*relais*) δια του οποίου, και το στοιχείο μέσα στο οποίο, η σχέση των ανθρώπων προς τις συνθήκες ύπαρξής τους ρυθμίζεται προς όφελος της κυρίαρχης τάξης. Σε μια αταξική κοινωνία, η ιδεολογία είναι το μέσο δια του οποίου, και το στοιχείο μέσα στο οποίο, η σχέση των ανθρώπων προς τις συνθήκες ύπαρξής τους βιώνεται προς όφελος όλων των ανθρώπων²⁶».

Πράγματι αυτή η διαφορά είναι σημαντική. Σκιαγραφεί τη διαφορετική χρήση του όρου «ιδεολογία» που υπογραμμίσαμε πιο πάνω: 1) αρχή της εκμετάλλευσης, 2) δομική αρχή της οργάνωσης, δηλαδή την αντίθεση που θα δούμε στον Marcuse²⁷ μεταξύ υπερ-καταπίεσης και καταπίεσης. Έν τούτοις υπάρχει ακόμη αμφιβολία αν πρέπει ν' αποκληθεί «ιδεολογία» αυτό το στοιχείο που θα γνωρίσει τόσους μετασχηματισμούς (ποσότητα/ποιότητα) κατά τη μετάβαση από ένα υπάρχον κοινωνικό σύστημα σ' ένα αυτόδύναμο και ιδεώδες κοινωνικό σύστημα, η ιδεολογία που σέρνει από το ένα σύστημα στο άλλο, σαν υποπτη ένοχή, ό,τι θα εμποδίσει τις κοινωνικές δομές να φτάσουν στη διαφάνεια²⁸. Διότι αυτό ακριβώς είναι το πρόβλημα που τίθεται σε συζήτηση σε κάθε έννοια απελευθέρωσης και σε κάθε επεξεργασία θεωρητική του κοινωνικού κατά τη μετάβαση από αυτό που είναι

25. L. ALTHUSSER, *Pour Marx*, Paris, Maspero, 1965, σ. 239.

26. *Αυτόθι*, σ. 243.

27. Βλ. *Éros et civilisation*, σ. 44· έλλ. μτφ., σ. 46: «Επιπλέον, ενώ κάθε μορφή της αρχής της πραγματικότητας απαιτεί καταπιεστικό έλεγχο των όρμων σε αρκετά μεγάλο βαθμό και έκταση, οί ειδικοί ιστορικοί θεσμοί της αρχής της πραγματικότητας και τα είδικα συμφέροντα της κυριαρχίας εισάγουν επιπρόσθετους έλέγχους πέρα και πάνω από εκείνους που είναι απαραίτητοι για τις πολιτισμένες ανθρώπινες σχέσεις. Τους επιπρόσθετους αυτούς έλέγχους που προέρχονται από τους είδικους θεσμούς της κυριαρχίας τους ονομάζουμε υπερ-καταπίεση».

28. Χρησιμοποιώντας στην προκειμένη περίπτωση τον όρο *διαφάνεια* κινδυνεύουμε να κατηγορηθούμε, όπως αναφέρει ο H. LEFEBVRE (*Κοινωνιολογία του Μάρξ*, μτφ. Τ. 'Αναστασιάδη, 'Αθήνα, έκδ. Gutenberg, 1982, σ. 64) ότι «χρησιμοποιούμε αντί για επιστημονικούς όρισμούς εικόνες». Ωστόσο οί «εικόνες» αυτές βρίσκονται στον Marx (*Das Kapital*, MEW, Berlin, Dietz, 1982 τ. I, μέρ. I, κεφ. 4, σσ. 90-94· έλλ. έκδ. Σύγχρονη εποχή, τ. I., μέρ. I, κεφ. 4, σσ. 89-93) και έχουν γι' αυτό μια επιστημονική διάσταση. Αποτελούν στοιχεία γνώσης, διότι διαφάνεια σημαίνει *παρουσία* και διαφοροποιείται από την *παράσταση*.



σ' ἐκεῖνο πού μποροῦσε ἢ πού ὄφειλε νὰ εἶναι²⁹. Καὶ ὁ ἴδιος ὁ ὅρος «ἰδεολογία» δὲν θὰ ἦταν δυνατὸν νὰ σημαίνει συγχρόνως τὶς τρεῖς βαθμίδες καὶ μεταμορφώσεις τῆς διαλεκτικῆς της: α) ἀπὸ τὴ μιὰ μεριὰ τὸ ὑπάρχον σύστημα τῶν κυρίαρχων ἀναπαραστάσεων· β) ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ τὸ ἀντίθετο σύστημα (ἢ μετα-σύστημα) τῶν κυριαρχούμενων ἀναπαραστάσεων, σ' ἀντίθεση πρὸς τὸ κατεστημένο σύστημα· γ) ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ἀκόμη ἓνα νέο σύστημα ἀναπαραστάσεων, σ' ἓνα κράτος ἰδεῶδες, τὸ ὁποῖο θὰ ἔχει ὑπερβεῖ τὶς σχέσεις κυριαρχίας μεταξὺ τῶν ατόμων. Θὰ πρέπει νὰ ριψοκινδυνεύσουμε τὴ χρήση τριῶν διαφορετικῶν ὄρων. Θὰ πρέπει ν' ἀντιπαραθέσουμε, προκειμένου ν' ἀναλύσουμε τὴ δικαιολογημένη δυσκολία πού παρουσιάζεται ἀπὸ τὸν Althusser, τὴν ἄποψή μας γιὰ ἓνα νέο σύστημα ἔτσι ὅπως θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι (δυνάμει-εἶναι) καὶ ἔτσι ὅπως ὄφειλε νὰ εἶναι (δέον-εἶναι). Πρῶτον, ὅσον ἀφορᾷ τὸ δυνάμει-εἶναι: δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ μειώσουμε τὸ ἰδεολογικὸ (quantum) ποσοστὸ σ' ἓναν ἐλάχιστο βαθμό, καὶ στὸ σημεῖο αὐτὸ θὰ συμφωνήσουμε μὲ τὸν Althusser στὸ ὅτι ἡ ἐξαφάνιση τοῦ ἰδεολογικοῦ δὲν εἶναι πρακτικὰ δυνατὴ. Δεύτερον, ὅσον ἀφορᾷ τὸ δέον-εἶναι κανονιστικά: τὸ ἰδεολογικὸ ποσοστὸ θὰ ἔφθανε στὸ βαθμὸ μηδέν. Καὶ τίποτα δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐμποδίσει νὰ συλλάβουμε ἐπίσης οὐτοπικὰ αὐτὴ τὴν ἠθικὴ καὶ πολιτικὴ προσταγὴ πού δὲν θὰ εἶναι παρὰ γιὰ νὰ «ἐξαγγείλει» (μὲ μία ἔννοια πλατωνικὴ) τὴν ἐπιθυμία γιὰ τὸ κοινωνικὸ, καθὼς ἐπίσης ὅτι αὐτὸς ὁ βαθμὸς μηδέν δὲν ἔχει ἀξία παρὰ κανονιστικὴ.

Ἕνας ἀπὸ τοὺς λόγους γιὰ τοὺς ὁποίους πρέπει ν' ἀποφεύγει κανεὶς νὰ συζητᾷ τόσο γιὰ τὸ ἰδεολογικὸ καὶ γιὰ τὸ κυρίαρχο σύστημα ἀναπαραστάσεων, ὅσο καὶ γιὰ τὴν ἀντίθεση σ' αὐτὸ τὸ σύστημα, εἶναι ὅτι πράγματι ἓνα χαρακτηριστικὸ ἱστορικὰ κυρίαρχο στὴν ἰδεολογία εἶναι ἡ ἔλλειψη αὐτοανασκόπησης, ἡ ἐκλογίκευσή της, ἡ ἔλλειψη διαφάνειάς της στὴν ἀρνητικότητα. Ἀντίθετα ἡ ἀντι-ιδεολογία εἶναι καθαρὴ ἄρνηση, μετασχηματισμὸς τῆς ἄρνησης μέσα στὸν ἀναστοχασμὸ της, μέσα στὴ δύναμη αὐτο-μετασχηματισμοῦ της καὶ μέσα στὸ ἀντικείμενο τῆς ἀντίθεσής της. Ἡ ἀντι-ιδεολογία προσαρμόζεται, μετασχηματίζεται, συλλαμβάνει τὸ μὴ-εἶναι της· ἡ ἰδεολογία προσαρμόζει, μετασχηματίζει κάθε τι γύρω ἀπ' αὐτήν, προσπαθεῖ ν' ἀπορροφήσῃ ἢ νὰ ἐκμηδενίσῃ τὶς ἀντιθέσεις καὶ δὲν μπορεῖ κυρίως νὰ συλλάβῃ τὸ μὴ-εἶναι της.

Τελικά, εἶναι δυνατὸν νὰ διατυπωθεῖ ἡ ἄποψη ὅτι ἡ ἰδεολογία δὲν ἔχει ὁρισμὸ: ὁρίζεται ἀπὸ τὰ ἀντίθετά της μέσω τῆς ἀντι-ιδεολογίας, μέσω τῆς

29. Βλ. Κ. Ἰ. ΔΕΣΠΟΤΟΠΟΥΛΟΥ, Ὁ μονοδιάστατος ἄνθρωπος τοῦ Μαρκοῦζε, *Μελετήματα Πολιτικῆς Φιλοσοφίας*, Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαζήση, 1983⁴, σσ. 178-179· πβ. τοῦ ΑΥΤΟΥ, *Φιλοσοφία τοῦ δικαίου*, Ἀθήνα, ἐκδ. Παπαζήση, 1954, σσ. 18-45.



A. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗ-ΜΑΖΑΡΑΚΗ

θεωρητικής κριτικής της κοινωνίας που ελέγχει την ιδεολογία. Κατά συνέπεια πρέπει κανείς να είναι αντι-ιδεολόγος για να μιλάει περί ιδεολογίας.

A. ΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΙΔΗ - ΜΑΖΑΡΑΚΗ
(Αθήναι)

MARCUSE: LE DEGRÉ ZÉRO DE L'IDÉOLOGIE

Résumé

De l'«idologie» à l'idéologie, en passant par les remarques de Napoléon sur Destutt de Tracy, la ponctualité de la notion d'évolution est marxienne. Chez Marx et Engels dans l'*Idéologie allemande*, que commente Marcuse, l'idéologie est une illusion (*Schein*), pourtant nécessaire, qui a son origine dans l'organisation sociale de la production. Celle-ci apparaît à l'homme comme un système de lois et de forces indépendantes et objectives.

Selon Marx, l'une des manifestations de l'idéologie est le fait que les idées de la classe dominante deviennent les idées dominantes réclamant pour elles-mêmes une validité universelle. Dans ce sens ces idées dominantes masquent la double fonction, à savoir de dissimulation et de justification. Marcuse, qui suit en l'occurrence la définition et la théorie marxiennes, précise la double définition corrélatrice de l'idéologie: 1. La *fausse conscience*, soit la conscience interiorisante des dominés et 2. La *conscience du faux*, soit la conscience productrice d'images des dominants. Partant de l'enjeu de l'idéologie dont le rôle est l'existence et le maintien d'un réseau de relations de dominants à dominés par les représentations, il est concevable que le système puisse opérer de lui-même sans intervention directe dans l'émission des représentations par les dominants puisque le contrôle se maintient d'autant mieux qu'il est moins visible. C'est en ce sens que Marcuse suggère que dans les sociétés industrielles avancées, les *produits* remplacent le discours de la représentation, (elle-même dissimulatrice et rationalisante), et que la productivité qui suscite sans cesse de nouveaux besoins et les satisfait se substitue au discours idéologique. Au système de représentation dominant s'oppose une *contre-idéologie* dont parlent Marx et Marcuse. Cette contre-idéologie appréhende dans l'idéologie son caractère illusoire et s'appréhende elle-même comme ce par quoi l'on aboutit à la fin de l'idéologie. L'un des caractères



MARCUSE: LE DEGRÉ ZÉRO DE L'IDÉOLOGIE

historiquement prédominants de l'idéologie, c'est son manque d'auto-réflexivité, sa nature de rationalisation, son opacité à la négativité. Par contre, la contre-idéologie est capable de transformer la négativité en réflexivité. Elle est elle-même pouvoir d'auto-transformation en l'objet de son opposition. Elle s'adapte, se transforme, conçoit son non-être. Enfin, et surtout, l'idéologie ne se définit pas: elle *est définie* par la contre-idéologie et par la critique théorique du social, qui le concernent. Il faut être contre-idéologue pour pouvoir parler d'idéologie.

A. CHRISTODOULIDI-MAZARAKI
 (Athènes)